

حوزه علمی و پیشرفت علمی مورد نیاز جامعه از بنای گام اول انقلابی تا بیانیه گام دوم انقلاب

محمد حسین بهرام^۱

دانشجوی دکتری اندیشه معاصر مسلمین، جامعه المصطفی العالمیه، مجتمع عالی زبان، ادبیات و فرهنگ شناسی، قم

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۳/۲۸ | تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۵/۳

چکیده

پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی در ایران، تحولات فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و... در سطح کشور، منطقه و جهان به وجود آورد. از جمله در جغرافیای فرهنگی تشیع و اندیشه علمی، فقهی، فقه و فقیهان را از حبس حجره مدارس و کنج مساجد و اعمال عبادی فردی به میان اجتماع و میدان حاکمیت، سیاست، رهبری مردم و تمدن سازی مرفعی کشاند. نظام اسلامی-ولایی در پرتو مدیریت جهادی، استقلال، آزادی، عزت و پیشرفت های عظیمی را برای ملت خود به ارمغان آورد که از مهم ترین آنها پیشرفت علمی در عرصه های مختلف است. حوزه علمی که نهاد علمی موکد این انقلاب و موتور پیش ران نظام ولایی است، در حالی وارد دهه پنجم انقلاب می شود که تفاوت چندانی با پنج دهه قبل از انقلاب ندارد و به پیشرفت لازم علمی مورد نیاز جامعه نرسیده است. وجود هزاران سؤال در دستگاه قضای ایران که منتظر پاسخ فقهی اند، نشان رکود آموزش و پژوهش و نبود مدیریت و تفقه و اجتهاد پویا در حوزه است. این پژوهش با محوریت بیانیه گام دوم انقلاب به بررسی این موضوع پرداخته و به این نتیجه رسیده است که غفلت از فرمایشات مؤکد رهبر معظم انقلاب، رسوبات فقه و فکر فردی و عدم استفاده از ظرفیت ها در حوزه، باعث عقب ماندگی اش از زمان و در نتیجه بی پاسخی در برابر پرسش های متکثر عصر خود شده است. استفاده از ظرفیت های مختلف موجود در حوزه می تواند آن را از این وضع نجات داده و چون گذشته، پویا و پیش تاز سازد؛ اگر به توصیه های آگاهان، عمل نموده و از زمان و زمینه اش آگاه گردد.

واژگان کلیدی

گام دوم انقلاب؛ فقه اسلامی، حوزه علمی؛ پیشرفت علمی؛ نیاز جامعه.

مقدمه

تحقیق حاضر، بخشی از «بازشناسی ادله فقهی در زمینه پیشرفت علمی مورد نیاز جامعه» است. نگارنده با تبیین و توضیح مبانی فکری و ادله فقهی بیان شده در آثار عالمان شیعی و با محوریت بیانات مقام معظم رهبری، مخصوصاً بیانیۀ ایشان به مناسبت چهلمین سالگرد پیروزی انقلاب اسلامی ایران (بیانیۀ گام دوم انقلاب) پیشرفت علمی جامعه تشیع را در بخش معارف دینی و نظام تعلیمی و علوم حوزوی مورد نیاز، مورد بحث قرار داده است. انتخاب موضوع علوم دینی، حوزوی مورد نیاز جامعه از چند جهت است:

۱. این انقلاب که در ایران، اتفاق افتاده و به پیروزی رسیده، مهم ترین وصف اش اسلامی بودن و حوزوی بودن است که باعث تقابل قدرت های استکباری جهان با آن شده و هم به حیث پدیده برجسته جهان معاصر، کانون توجه جهانیان قرار داده است (امام خامنه ای، ۱۳۹۷: ۵). لذا لازم است بدانیم حوزه علمیه "الآن در چه وضعی است؟ این، آن چیزی است که ما باید دائماً به آن پردازیم. واقعاً اگر کسی به سرنوشت اسلام و مسلمین علاقه مند است، باید به این قضیه پردازد!" (خامنه ای: ۱۳/۰۹/۱۳۷۴ در دیدار با نخبگان حوزه علمیه قم).^۱

۲. به فرمودۀ مقام معظم رهبری، ملت و جوانان انقلابی ایران در بیشتر علوم و دانش های مورد نیاز جامعه، بحمد الله پیشرفت خوب و قابل توجهی داشته و رتبه های بالای دانشی و بلکه رتبه های نخستین در کل جهان را دارد (امام خامنه ای، ۱۳۹۷:

۱ - منبع این نوع ارجاعات که صرفاً با ذکر تاریخ آمده: سایت مقام معظم رهبری:

<https://farsi.khamenei.ir> پایگاه اطلاع رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله العظمی سیدعلی

خامنه ای (مَد ظله العالی) است و نیز نرم افزار حدیث ولایت از مؤسسه نور. به دلیل رعایت ایجاز از نوشتن عنوان های سخنرانی، بیانیه یا نوشته، خود داری و به تاریخ اکتفا شده است.

۵: "... رکورددار در شتاب پیشرفت‌های علمی، رکورددار در رسیدن به رتبه‌های بالا در دانش‌ها و فناوری‌های مهم از قبیل هسته‌ای و سلول‌های بنیادی و نانو و هوا فضا و امثال آن" (همان: ۷). ولی به نظر می‌رسد که در علوم حوزوی چنین نیست.

۳. توصیه‌های حکیمانه و تأکیدات رهبری در بارهٔ پیشرفت برنامه‌های حوزه و ایجاد تحول، مطابق نیاز زمان، کم‌تر در فضای حوزه شنیده شده و احیاناً مورد غفلت و بی‌مهری قرار گرفته است: "از پیش‌نهادهایی که بنده در طول این سال‌ها در بارهٔ حوزهٔ علمیّه کردم، خیلی‌هایش تا حالا تحقق پیدا نکرده، یا به صورت نیمه‌کاره و نیمه‌راهه تحقق پیدا کرده است" (خامنه‌ای: ۱۳۸۶/۰۹/۰۸ در دیدار جمعی از اساتید، فضلا، مبلغان و پژوهش‌گران حوزه‌های علمیّه کشور).

۴. اهمیت فقه و احکام، آموزه‌ها و مبانی فقهی در تولید و تأمین مؤلفه‌های سبک زندگی دینی و نقش محوری و تعیین‌کنندهٔ آن در بخش‌های مختلف زندگی فرد و جامعه و از آن مهم‌تر، ابتدای حکومت و دولت جمهوری اسلامی ایران بر نظام ولایت فقیه که حضرت امام فرمود: "اسلام اگر خدای نخواست همه چیز از دستش برود ولی فقهش به طریقهٔ موروثی از فقهای بزرگ بماند به راه خود ادامه خواهد داد ولی اگر همه چیز به دستش آید و خدای نخواست فقهش به همان طریقهٔ سلف صالح از دستش برود، راه حق را نتواند ادامه داد و به تباهی خواهد کشید" (امام خمینی، ۱۳۸۹: ۳۲۶، ۱۷). امثال این ملاحظات ایجاب می‌کند که در نسبت حوزهٔ علمیّه و بیانیّه گام دوم انقلاب، نکاتی بیان شود.

دین و تمدن

۱. انبیای الهی معمار تمدن انسانی

قرآن کریم انبیای الهی را بنیان‌گذاران و معماران اصلی تمدن انسانی می‌داند که با اتصال به وحی الهی امور دینی و دنیایی جوامع را بدیشان می‌آموختند: "تورات تفصیل دهنده همه نیازهای بنی اسرائیل بوده: «و تفصیلاً لِكُلِّ شَیْءٍ» (الأنعام/۱۵۴) و حضرت موسی علیه السلام تمام نیازهای مردم روزگارش را تأمین

کرد" (جوادی آملی، ۱۳۹۴: ۲۷، ۵۳۵).

انقلاب اسلامی ایران، ادامه نهضت مقدّس انبیا و جانشینان ایشان در عصر جدید است: "آن روز که جهان میان شرق و غرب مادّی تقسیم شده بود و کسی گمان یک نهضت بزرگ دینی را نمی بُرد، انقلاب اسلامی ایران، با قدرت و شکوه پا به میدان نهاد؛ چهارچوب‌ها را شکست؛ کهنگی کلیشه‌ها را به رخ دنیا کشید؛ دین و دنیا را در کنار هم مطرح کرد و آغاز عصر جدیدی را اعلام نمود. طبیعی بود که سردمداران گمراهی و ستم واکنش نشان دهند، اما این واکنش ناکام ماند" (امام خامنه ای، ۱۳۹۷: ۳). آن گونه که پیامبران الهی، انقلابیون عصر خویش و کانون پر تپش و پر جوش و خروش اجتماع بودند که هرگز برای وصول به هدف‌شان دچار ضعف و خموشی نگردیدند؛ "انقلاب اسلامی [نیز] پس از نظام‌سازی، به رکود و خموشی دچار نشده و نمی‌شود و میان جوشش انقلابی و نظم سیاسی و اجتماعی تضاد و ناسازگاری نمی‌بیند، بلکه از نظریه نظام انقلابی تا ابد دفاع می‌کند" (همان).

۲. دلیل فقهی ضرورت پیشرفت علمی مورد نیاز جامعه

دقّت در مشکلات اجتماعی و فرهنگی موجود که مایه و پایه برخی از مشکلات دیگر است نشان می‌دهد که بهترین راه جلوگیری و نیز علاج شان دین و احکام متعالی آن (فقه) است. علمای دین، آموزگار سبک زندگی و تحوّل رو به تعالی و معماران بنای تمدّن عالی انسانی، اسلامی، اصلاحات اجتماعی، انقلاب و تأسیس نظام مقتدر سیاسی در جامعه بوده‌اند. تمدّن پرشکوه مسلمانان در گذشته و نهضت نجات‌بخش حضرت امام در عصر حاضر در کارنامه آنها ثبت شده است. "امام، آبروی روحانیت را از زمان شیخ مفید تا امروز هرچه بود مضاعف کرد و بالا برد. قدرت روحانیت را در مقابله با بدی‌ها و ظلم و جور نشان داد؛ که یک عالم چگونه می‌تواند وارث موسی و عیسی و ابراهیم علیهم‌السلام و پیغمبر خاتم صلی الله علیه و آله و سلم

سلم باشد" (خامنه ای: ۲۵ / ۱۱ / ۱۳۷۱ بیانات در دیدار ائمه جماعات، روحانیون و

مبلغین در آستانه ماه مبارک رمضان). از این رو بود که تقابل دو گانه جدید «اسلام و استکبار» با تحقق انقلاب اسلامی پدید آمد. انقلابی که متکی بر ایمان و رهبری آسمانی بود "و اگر نبود قدرت عظیم ایمان و انگیزه این ملت و رهبری آسمانی و تأیید شده امام عظیم الشان ما، تاب آوردن در برابر آن همه خصومت و شقاوت و توطئه و خباثت، امکان پذیر نمی شد" (امام خامنه ای، ۱۳۹۷: ۵).

فقیه و عالم مسلمان، مانند پیامبران، تمدن فرعون و نمرودی و طاغوتی را قبول ندارد و خود مطابق معارف و آموزه های بی نظیر اسلام، تمدن انسانی، اسلامی بنا می کند و این چیزی است که اسلام از او خواسته است. انسانی از آن جهت که مستفید از تجارب جمعی آدمیان و فرهنگ انسانی است؛ اسلامی از آن جهت که مبتنی بر اصول و ارزش های دینی است. چنان که امام علی علیه السلام فرمود: "وَفِي التَّجَارِبِ عِلْمٌ مُسْتَأْنَفٌ" (کلینی، ۱۴۲۹: ۷۰، ۱۵) در تجربه ها علم جدیدی پیدا می شود. عزیزان! آیا دقت می کنید؟ پس این همه گسترش دانش، مخصوصاً در علوم انسانی را، اسلام از ما طلب کار است. اسلام حق داشت که ما بیش از این ها پیشرفت کنیم. اَطْلَبُوا الْعِلْمَ وَلَوْ بِالصَّيْنِ، «علم را فرا بگیرید، اگرچه در کشور چین باشد». ممکن است بعضی ها بگویند که مقصود «علم فقه و علم اصول و ... بوده»، اما این سخن اشتباه است. آیا ما می رفتیم در چین فقه یاد بگیریم؟ بلکه تمدن چین که باعث اکتشافات زیادی شده بود، همان ها به علم تعبیر شده است "جعفری تبریزی، ۱۳۹۴: ۱۲۰-۱۲۱). خود اسلام می گوید که وقتی مریض شدید، باید نزد دکتر بروید و برای درمان خود کوشش کنید. اگر احتمال بدهید که اگر در پزشکی کار و تلاش کنید، داروی سرطان را کشف می کنید، عرضه آن بر شما واجب عینی می شود. اگر تعیین پیدا کرد، حفظ نفوس محترم است، و اگر کسی آن را به بشریت عرضه نمود، از اسلام خارج است. بالاتر از این اسلام چه کار کند" (همان: ۱۲۱-۱۲۲). آیا بالاتر از این، فقهی وجود دارد؟ آیا دلیل فقهی بالاتر از این برای پیشرفت علمی مورد نیاز جامعه هست؟

۳. انقلاب اسلامی و تمدنی ایران

انقلاب اسلامی ایران در حقیقت پاسخی بود به نیاز جامعه دینی برای احیاء تمدن اسلامی- انسانی که محصور در جغرافیای ایران و یا مذهب رسمی این کشور نبوده و نیست و نباید به امثال این قیود، محدود گردد؛ هرچند این ارزش و این نقش، کمتر درک شده است: "این انقلاب، نشان‌گر بازگشت قدرت سیاسی اسلام است که پیش از آن به پیکری جانی شباهت داشت. اهداف اسلام همگی جهان‌شمول اند. هدف غائی و نهائی اسلام این است که کلیه افراد بشر را به زندگی تحت لوای اسلام و تسلیم از روی میل به مشیت الله ترغیب نماید، ولی حتی در ایران همه مردم نقش و ارزش انقلاب اسلامی را در پهنه تاریخ جهان درک نمی‌کنند." (خسروشاهی، ۱۳۷۴: ۱۰۲-۱۰۳). در ۴۰ سال گذشته، انقلاب اسلامی راهش را در مسیر تاریخ باز کرده و موفقانه از مراحل مقدماتی گذشته و "اینک وارد دومین مرحله خودسازی و جامعه-پردازی و تمدن‌سازی شده است" (امام خامنه‌ای، ۱۳۹۷: ۳). بدون شک، آرمان بزرگ انقلاب اسلامی "ایجاد تمدن نوین اسلامی و آمادگی برای طلوع خورشید ولایت عظمی است" (همان: ۴)؛ و این مهم جز با جهاد علمی و حضور مسئولانه و پیش‌روانه حوزویان در جامعه، قابل تحقق نیست. همان‌گونه که سایر اقشار ملت و مردم برای ادامه نهضت و حفظ نظام تا رسیدن به تمدن اسلامی، الهی و محمدی تکلیف دارند: "همه با هم به [سوی] یک تمدن صحیح، نه «تمدن محمد رضایی»! تمدن الهی، تمدن رسول اللهی" (امام خمینی، ۱۳۸۹: ۳۴۳: ۶). چون وجه اسلامیت این تمدن و وصف الهی و رسول اللهی داشتن آن تنها و تنها از طریق و تلاش حوزه علمیه به دست می‌آید و بس!

خوشبختانه رهبر عزیزمان در بیانیه گام دوم، این نوید را داده اند که دشواری‌ها پشت سر گذاشته شده است و جوانان متدین و انقلابی با تکیه بر تجارب گذشته، مسئولیت‌پذیری، سرعت و ابتکار عمل جهادی خود می‌توانند ادامه مسیر را به

آسانی طی کنند: "ایران به برکت انقلاب، اکنون در جایگاهی متعالی و شایسته ملت ایران در چشم جهانیان و عبور کرده از بسی گردنه‌های دشوار در مسائل اساسی خویش است. اما راه طی شده فقط قطعه‌ای از مسیر افتخارآمیز به سوی آرمان‌های بلند نظام جمهوری اسلامی است. دنباله این مسیر که به گمان زیاد، به دشواری گذشته‌ها نیست، باید با همت و هشیاری و سرعت عمل و ابتکار شما جوانان طی شود و ایران عزیز را الگوی کامل نظام پیشرفته اسلامی بسازند" (امام خامنه‌ای، ۱۳۹۷: ۷-۸).

انقلاب اسلامی و حوزه علمیه

۱. تأثیرات انقلاب اسلامی بر حوزه علمیه

انقلاب اسلامی، مفهوم جدیدی از مرجعیت و اجتهاد در اندیشه شیعی ارائه داد و زعامت کبرا را عملاً محقق ساخت و بلکه امام خمینی به عنوان رهبر امت، شناخته شد: "در ایران، انقلاب واقعی، گسترش مفهوم اجتهاد در مکتب شیعه است که یک فقیه و مرجع را در زمان غیبت امام دوازدهم (ع) به عنوان امام یا رهبر کشور اسلامی بر مسند حکومت نشانداده است. بسیاری از علمای اهل تسنن نیز اکنون وجود دارند که امام خمینی را رهبر امت می‌دانند" (خسروشاهی، ۱۳۷۴: ۱۰۳).. این در حالی است که اندیشه والای فقهی، سیاسی، اجتهادی حضرت امام در حوزه‌های علمیه ما نیز کمتر مورد توجه و عمل حوزویان قرار گرفته است و برخی از جهت اجرایی و تطبیق عملی اهتمام لازم را ندارند. مهم‌ترین تأثیرات انقلاب اسلامی بر حوزه علمیه را می‌توان چنین بیان کرد:

۱.۱. تجدید حیات حوزه

تجدید حیات حوزه یعنی برگرداندن حوزه به دوره فعال و مسئول بودن در جامعه و خاصیت تمدن‌آفرینی و رهبری اجتماعی که در آن حوزویان به رسالت پیامبرانه مشغول اند و نه خلوت منزویانه. "انقلاب اسلامی که از حوزه و به رهبری برجسته‌ترین فرزندان و تربیت‌شدگان آن، سر کشید، حوزه علمیه را نیز درخشش و

جذابیت و اعتباری تازه داد و بذر امید و روشن‌بینی و عشق به حرکت را در آن کاشت و آن را تا دوران‌های طولانی بیمه کرد" (خامنه‌ای: ۱۳۷۱ / ۰۸ / ۲۴، پیام به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم به مناسبت تشکیل شورای سیاست‌گذاری حوزه).

مقام معظم رهبری از حفظ، ترمیم و بالندگی حوزه، سخن گفته و صرف اکتفا نمودن به حفظ آثار علمی گذشتگان را نه در جا زدن که عین عقب‌گرد می‌داند: "حفظِ حوزه، بحمد الله حاصل است و نسبت به گذشته کمّا و کیفاً افزایش پیدا کرده است. فی الجمله، در این جای تردید نیست؛ لیکن ترمیم قدری دقیق‌تر و سخت‌تر است و از آن سخت‌تر، بالندگی و رشد دادن و پیش بردن است. کفایت نمی‌کند که شما فقط میراث گذشتگان را نگه دارید و به آیندگان تحویل دهید؛ چون نفس توقّف در چنین قضیه‌ای، عقب‌گرد است" (خامنه‌ای: ۱۳۷۴ / ۰۹ / ۱۳ در دیدار با جمعی از نخبگان حوزه علمیه قم). بالندگی حوزه، فرع بر زنده بودن آن است و ملازم با قدرت علمی داشتن و آفاق جدید را گشودن: "حوزه‌های علمیّه، وقتی می‌توانند خود را ترمیم کنند و رشد و بالندگی یابند که زنده باشند. حوزه مرده، قادر به چنین کاری نیست. حوزه باید زنده و سالم و قوی باشد تا بتواند رشد کند و آفاق جدیدی را بگشاید" (همان).

۱.۲. توجه به فقه حکومتی و تمدنی

یکی از تأثیرات انقلاب و تشکیل نظام اسلامی بر حوزه از دیدگاه مقام معظم رهبری، تدوین مقررات اسلامی مورد نیاز برای اداره هریک از بدنه‌های نظام اسلامی است. "روی آوردن به «فقه حکومتی» و استخراج احکام الهی در همه شئون یک حکومت، و نظر به همه احکام فقهی با نگرش حکومتی یعنی ملاحظه تأثیر هر حکمی از احکام، در تشکیل جامعه نمونه و حیات طیبۀ اسلامی امروز یکی از واجبات اساسی در حوزه فقه اسلامی است؛ که نظم علمی حوزه، امید برآمدن آن را زنده می‌دارد" (خامنه‌ای: ۱۳۷۱ / ۰۸ / ۲۴، پیام به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم به

مناسبت تشکیل شورای سیاست‌گذاری حوزه). اما "امروز، حوزه علمیّه از زمان خودش خیلی عقب است. حساب یک‌ذره و دو ذره نیست. در حال حاضر، امواج فقه و فلسفه و کلام و حقوق، دنیا را فراگرفته است. ما وقتی به خودمان برگردیم، خیلی فاصله داریم" (خامنه‌ای: ۱۳/۰۹/۱۳۷۴ در دیدار با جمعی از نخبگان حوزه علمیّه قم).

۱.۳. ایجاد فرصت‌های تبلیغی و خدمت‌گزاری

یکی از وظایف و مسئولیت‌های مهمّ حوزویان، تبلیغ دین و احکام الهی است. این مهم در گذشته راه و رسم خودش را داشت و از جهت کیفیت و نیز محتوا بسیار محدود بود. اما در عصر حاضر و با پیروزی انقلاب اسلامی و شدّت مقابله و دشمنی استکبار جهانی با آن، می‌طلبید که حوزویان در دو سنگر تبلیغ و دفاع هم‌زمان حضور داشته باشند. "هیچ کس در عالم روحانیت، اگر انصاف و خرد را میزان قرار بدهد، نمی‌تواند خودش را از نظام اسلامی جدا بگیرد. نظام اسلامی یک امکان عظیمی را در اختیار داعیان الی‌الله و مبلغان اسلام قرار داده. کی چنین چیزی در اختیار شما بود؟ امروز یک طلبه‌ی فاضل در تلویزیون می‌نشیند نیم‌ساعت حرف می‌زند، ده میلیون، بیست میلیون مستمع از روی شوق به حرف او گوش می‌دهند. کی چنین چیزی برای من و شما در طول تاریخ روحانیت، از اول اسلام تا حالا، وجود داشته؟ نبادا این فرصت ضایع شود. اگر ضایع شد، خدای متعال از من و شما روز قیامت سؤال خواهد کرد. این که یک آقایی در یک گوشه‌ای عبایش را بکشد به کول خودش، بگوید من به کارهای کشور کار ندارم، من به نظام کار ندارم، افتخار نیست؛ این ننگ است. روحانی باید از وجود یک چنین نظامی که پرچمش اسلام است، قانونش فقه اسلامی است، با همه وجود استقبال کند" (خامنه‌ای: ۱۹/۰۷/۱۳۹۱ بیانات در دیدار علما و روحانیون خراسان شمالی).

۲. حوزه علمیه و حکومت اسلامی

اشاره شد که در تاریخ حوزه، افراد زیادی بوده اند که به فرموده مقام معظم رهبری، عبا را بر کول خود کشیده و می گفته اند که به کارهای کشور و نظام کاری ندارند و این اندیشه ساده لوحانه بکلی از بین نرفته و انگیزه‌هایی نیز برای تقویت آن وجود دارد: "انگیزه‌هایی وجود دارد که می‌کوشد حوزه را نسبت به نظام اسلامی، بی‌اعتنا یا بدبین سازد و متقابلاً، نظام اسلامی را نسبت به حوزه، بی‌اعتنا یا بیگانه بدارد. باید با این انگیزه‌ها مقابله و در برابر آن‌ها هشیاری نشان داده شود. تشکیل جمهوری اسلامی، بزرگ‌ترین آرزوی برآورده شده صالحان و برجستگان علمای اسلام است. باید آن را قدر شناخت و در تکمیل و تصحیح و تقویت آن، نفس و نفیس را باید نثار کرد" (خامنه‌ای: ۱۳۷۱ / ۰۸ / ۲۴ پیام به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم به مناسبت تشکیل شورای سیاست گذاری حوزه).

می‌توان گفت که این انگیزه، برآمده از اندیشه دیرینه‌ای است که در حوزه‌های علمیه ما حاکم بوده و فقیهان بزرگی مانند نراقی، بحرالعلوم و شیخ انصاری برای اثبات ولایت فقیه مشروعیت حکومت در عصر غیبت به دنبال مقبوله عمر بن حنظله بوده و بالاخره در آن تردید می‌کنند! گویا "انتظار داشتند که فرضاً امام صادق علیه السلام حکمی برای یکی از اصحاب شان صادر می‌کردند که او «اولی بالناس من انفسهم» می‌باشد و یا رسماً به امارت و ولایت مردم کوفه منصوب می‌شد. در آن شرایط خفقان چه تعبیری رساتر از «انی جعلته علیکم حاکماً» و یا «فارجعوا فیها» برای بیان وجوب اطاعت از فقهای جامع الشرایط متصور است؟" (عمید زنجانی، ۱۳۸۸: ۱۲۲. ۳).

اندک تأملی در دین و احکام شرع کافی است تا بدانیم، برپایی حکومت اسلامی که ولایت فقیه، عالی‌ترین شیوه آن است از ضروریات و مسلمات اصل اسلام است و به فرموده آیت الله فیاض، بی‌نیاز از دلیل: "ثبوت الولاية والزعامه

الدینیة للفقیه الجامع للشرائط لا تحتاج إلى أي دلیل خاص خارجي لأنه مقتضى القاعدة حيث أن امتداد الشريعة و خلودها يقتضي امتداد الولاية و الزعامة الدینیة علیها" (فیاض، بی تا: ۱۲).

به نظر می‌رسد که شیخ انصاری نسبت به این بحث، جفای علمی نموده است "دیدگاه شیخ انصاری در کتاب مکاسب در زمینه ولایت فقیه شک برانگیز و ایهام‌آمیز است" (عمید زنجانی، ۱۳۸۸: ۱۲۱، ۳). چرا که اهتمام لازم و مناسب این مسأله را نداشته است: "به جرأت می‌توان گفت که سبک استدلال و نقد شیخ انصاری در این مسأله با اکثر موارد مکاسب متفاوت است. مراحل و روش‌های نقد و بررسی رعایت نشده [است. در حالی که] بحث‌هایی چون «معاطاة» ۳۵ صفحه را از مکاسب به خود اختصاص داده، لکن مبحثی چون «ولایت فقیه» تنها در ۵ صفحه به پایان رسیده است که با ۲ صفحه بحث در زمینه ولایت معصومین (ع) جمعاً به ۷ صفحه می‌رسد" (عمید زنجانی، ۱۳۷۷: ۲۱۸، ۸). و این جفای علمی، سبب چه جفاهای بزرگی در حقّ جامعه اسلامی شده و گویا بخش عمده ای از عقب ماندگی علمی، معلول آن است چون این کتاب جزء کتب درسی رسمی حوزه قرار گرفته است، گرچه در آثار دیگرش رأی دیگری داشته باشد...

۳. حوزه علمیّه و پیشرفت علمی

بیان شد که عالمان، وارثان پیامبران در تمدن سازی الهی اند. پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: "الْفَقْهَاءُ أَمَنَاءُ الرَّسُلِ" (کلینی، ۱۴۰۷: ۴۶، ۱). قرآن کریم پیامبران را کسانی معرفی می‌کند که علوم مورد نیاز جامعه خود را می‌دانند و گفته شد که تورات تفصیل دهنده همه نیازهای بنی اسرائیل بود (جوادی آملی، ۱۳۹۴: ۵۳۵، ۲۷) و "قرآن مجید در سورة بقره آیه ۳۱-۳۸ آدم را آراسته به تمام علوم مورد نیاز و دارنده کلمات حق، و منور به نور هدایت و شایسته بهشت آخرت، و حاوی و مجری قوانین الهی معرفی می‌کند" (انصاریان، ۱۳۶۸: ۱۱۸). بنا بر این "حوزه‌های علمیّه که خاستگاه علمای ربانی و مرکز تفقه در دین و تدبیر در امور مسلمین است

لازم است با درک زمان و توجه به شأن و توقّعی که از آنان در حل مشکلات علمی و فکری جوامع و پاسخ گوئی به اقبال مردم و هدایت آن‌ها و پرورش و تأمین معلّمان و مبلّغان و دانشمندان و اساتید و نویسندگان و ائمه جمعه و جماعت و نظریه پردازان و جامعه شناسان اسلامی وجود دارد، متحوّل شده و به رفع نواقص و مشکلات پرداخته و برای این امور مهم خود را مهیا سازند" (خامنه ای: ۲۰/۰۲/۱۳۷۱ پیام به سیمینار در پاکستان).

لیکن در دهه‌های اخیر فقه و فقیهان ما همزمانی با رویدادها و هم‌آهنگی با پدیده‌های مستحدث و نوین را نیز ندارند و شاید بتوان گفت که از جهاتی بسیار از زمانه و مقتضیات زمان، عقب مانده اند و کم نیستند مسائلی که پاسخ فقهی ندارد: "بسیاری از مباحث حکومتی، مبحث دیات، مبحث حدود و دیگر مسائل قضا برای دستگاه باعظمت قضاوت ما، حل فقهی نشده و تکلیفش معلوم نگردیده است. بسیاری از مسائل امر به معروف و نهی از منکر، مسائل حکومتی و بسیاری از مباحث مربوط به زندگی مردم همین مسأله‌ی پیوندها و تشریح‌ها مباحثی هستند که فقه باید وارد این میدان‌ها شود" (خامنه ای: ۱۳/۰۹/۱۳۷۴ سخنرانی در دیدار با جمعی از نخبگان حوزه علمیه قم). فاجعه ای که شهید مطهری برای قرن ۱۴ ذکر نموده بود در قرن ۱۵ ادامه و بلکه فزونی یافته است: "قرن ما یعنی قرن ۱۴ هجری از نظر فقه و مقرّرات اسلامی قرن یک فاجعه است، یک فاجعه کم نظیر. در این قرن ما شاهد قربانی شدن مقرّرات اسلامی در مقابل مقرّرات اروپایی می‌باشیم. سنگرها را پی در پی از دست فقه اسلامی می‌گیرند. امروز عملاً جز مقرّرات عبادی در انحصار اسلام نمانده است، سایر مقرّرات یا انحصاراً غیر اسلامی است و یا مخلوطی است از مقرّرات اسلامی و غیر اسلامی، چرا؟... [چون] ما نمی‌خواهیم زحمت گام برداری در راه‌های نرفته را که عصر ما پیش پای ما گذاشته به خود بدهیم. ما ترجیح می‌دهیم راه هفتصد ساله حل شبهه ابن قبه را طی کنیم و حال آن‌که امروز صدها شبهه از

شبهه ابن قبه مهم تر و اساسی تر و وابسته تر به زندگی عملی خود داریم" (مطهری، ۱۳۷۲: ۱۴۳-۱۴۴، ۲۰).

۴. رکود فقاقت و سؤالات بی پاسخ

فقیهان وظیفه دارند که در پی رفع نیازهای نظام و انقلاب اسلامی بوده و حوزه را به روز سازند: "امروز، انقلاب اسلامی پیروزمندی بر محور حوزه علمیّه به پیروزی رسیده و نظامی به وجود آمده است. حوزه، در این نظام که بیگانه نیست؛ بلکه از لحاظ حرمت و تأثیر واقعی و آینده‌نگری، محور و هسته مرکزی است. امروز، بهانه‌ها منقطع است و همه باید برای ساختن و اصلاح حوزه- و اگر این تعبیر به گوش‌ها سنگین نیاید، بگوییم برای مدرنیزه کردن حوزه- منطبق با نیازها بکوشند" (خامنه‌ای: ۱۳۶۸/۰۹/۰۷ سخنرانی در دیدار با مجمع نمایندگان طلاب و فضالای حوزه علمیه قم). "تحول حتمی است، از تحول نباید گریخت. تحول یعنی به‌روز بودن، به‌هنگام جلو رفتن، از حوادث عقب ماندن. البته حوزه‌های علمیه در برهه زمان معاصر به طور طبیعی کمی از زمان عقب ماندند. روشن‌فکری جامعه ما هم عقب است. دانشگاه‌های ما هم از آنچه که باید باشند، عقب اند. حوزه علمیه هم عقب است؛ یعنی متناسب با تحول جامعه ما، این تحول عظیمی که پیدا شد در همه اطراف خودش و در سطوح گوناگون و تا اعماق زیادی تأثیر گذاشت، از این تحول عقییم. حوزه یک مقداری عقب است، لیکن می‌تواند با سرعت لازم و با جدیت این را جبران کند" (خامنه‌ای: ۱۳۸۶/۰۹/۰۸ بیانات در دیدار جمعی از اساتید، فضلا مبلغان و پژوهش‌گران حوزه‌های علمیه کشور).

انتظار ایشان و همه مردم این است که حوزه برای همه دنیا مبلغ بفرستد و برنامه ریزی کند نه آن که در خود ایران هم کمبود پیش‌نماز مسجد باشد... "حوزه علمیه باید مثل یک کارخانه تأمین‌کننده نیازهای جامعه، مرتب کار کند و محصول خود را که همان محققان و مبلغان و مدرّسان و مؤلفان و انواع قشرهای روحانی هستند، بیرون دهد. حوزه باید برنامه‌ریزی کند و مشخص باشد که مثلاً پنج سال دیگر چه

تعداد مبلغ مناسب برای مناطق گوناگون دنیا و داخل کشور تربیت می‌شود. هم‌چنین در زمینه‌ی مسائل قرآنی و تفسیر و دیگر علوم حوزوی و نیز تربیت مدرّس برای دانشگاه‌ها و دروس معارف اسلامی و نیز تربیت محقّق و مؤلف برای پاسخ‌گویی و مقابله با شبهات، برنامه‌ریزی منظم و مرتّبی داشته باشد (خامنه‌ای: ۱۳۷۴/۰۶/۱۴ بیانات در آغاز درس خارج).

نتیجه‌ی بی‌توجهی به فرمایشات ایشان را در گزارش آقای رئیسی (۸ سال پیش) می‌خوانیم که "در حال حاضر در دستگاه قضایی بیش از ۲۰ هزار سؤال فقهی وجود دارد که در حوزه‌ی علمیّه باید به آنها پاسخ داده شود" (رئیسی، ۱۳۹۲: سخنرانی در همایش حقوقی سازمان بسیج حقوق‌دانان، قم). طالبوف حدود ۱۰۰ سال قبل گفته بود: "[احکام شرعی، حقوق و حدود را] برای هزار سال قبل بسیار خوب و بجا درست کرده، بهترین قوانین تمدّن و شرایع ادیان دنیا بوده و هست. ولی به عصر ما که هیچ نسبت به صد سال قبل ندارد، باید سی هزار مسأله جدید بر او بیفزاییم تا اداره امروز را کافی باشد..." (طالبوف، ۱۳۳۲ق: ۴۳). آقای صفایی هم می‌گوید: "سال‌هاست که فقه به حال احتضار افتاده و فقاقت در هوایی را کد تنفس می‌کند. آنهایی که در فضای حوزه هستند و از نزدیک اوضاع درسی و حالات طلاب را نگاه می‌کنند، به خوبی می‌توانند این رکود دردآور را مشاهده کنند و این تنفس سنگین و آن حال احتضار را ببینند" (صفایی حایری، ۱۳۹۱: ۲۰۵). در حالی که بیش از هزار سال روی فقه کار شده است ولی رشد لازم را نکرده است.

با آن که انقلاب اسلامی، وظیفه‌ی خطیری بر دوش حوزویان نهاده و شایسته و بایسته آن بود که در طول این سال‌ها کارهای بزرگی انجام شود، لکن در مقایسه با دیگر نهادهای علمی، ناکام و ناتوان دیده می‌شود. به طور مثال، فعالان زیست‌بوم نوآوری و فناوری ایران در سال‌های پسین با وجود محدودیت‌ها و موانع بسیار، هزاران شرکت دانش بنیان ایجاد نموده اند و هزاران نوع خدمات و کالا

آماده صادر کردن به کشورهای جهان را دارند و صادر کرده اند و می کنند: سهم شرکت های دانش بنیان از اقتصاد کشور در سال ۱۳۸۹ تنها ۲ هزار میلیارد ریال بود اما بر اساس آخرین آمار، در سال جاری (۱۴۰۰) میزان فروش شرکت های دانش بنیان از ۹۰۰ هزار میلیارد فراتر رفته که رشدی بیش از ۴۵۰ درصدی را نشان می دهد (خبرگزاری مهر، ۱۴۰۰/۴/۱).

ظرفیت عظیم حوزه

از ویژگی های بیانیه گام دوم انقلاب این است که مخاطب ویژه این بیانیه، جوانان است (امام خامنه ای، ۱۳۹۷: ۲) و نخستین سرفصل هایش علم و پژوهش، معنویت و اخلاق (همان: ۸) و مطابق موضوع بحث ما می شود طلاب، اساتید و فضایی دین پژوه جوان حوزه علمیه تا با "نگاه انقلابی و روحیه انقلابی و عمل جهادی را به کار بندند و ایران عزیز را الگوی کامل نظام پیشرفته اسلامی بسازند" (همان). این مهم زمانی حاصل می گردد که حوزه علمیه ما به سیره و سنت گذشته خود برگردد و اشکالی که عارض آن شده است را بر طرف کند: "اما اشکالی که حوزه ی ما، دیروز آن را نداشت و امروز دارد، این است که حوزه ی دیروز از دنیای زمان خود عقب تر نبود؛ بلکه جلوتر هم بود" (خامنه ای، ۱۳۷۴/۰۹/۱۳ در دیدار با جمعی از نخبگان حوزه علمیه قم). خلاصه این که حوزه علمیه و طلاب جوان باید فقه اسلامی را به پویایی و پیش روی گذشته برگردانند.

فقه اسلامی نظر به فرمایشات حضرت امام در مورد حفظ فقه سنتی و توصیف مقام معظم رهبری از جریان فقاقت گذشته به فقهی که از زمان خودش جلو تر بوده است؛ از چند جهت ظرفیت عظیمی دارد. اول از جهت پشتوانه علمی قوی و محتوای فرهنگی و پاسخ دهی به مسائل، حتی جلو تر از وقوع حوادث. "سرمایه ی غنی و تمام نشدنی یی که امروز از فرهنگ اسلامی در اختیار ماست، در این مصاف امکانات خیلی فراوانی در اختیار ما می گذارد؛ اگر ما اهل استفاده از این ها باشیم. حقیقتاً یک زرادخانه عظیم فکری و فرهنگی در اختیار ماست؛ اگر بتوانیم از آن

درست استفاده کنیم" (خامنه ای: ۱۸/۱۲/۱۳۸۲ بیانات در دیدار اعضای کنگره حکمت مطهر). دوم از جهت روش علمی و دقت های عالی، عمیق و ظرافت فکری، ریز بینی و تیز بینی: "اگر سؤال شود با این منبع عظیم اسلامی و با این متد هزارساله ای تجربه شده و تحقیق حقیقتاً شگفت آور- که گاهی تحقیقات این فقها، از نظر ظرافت و دقت و ژرف نگری، واقعاً شگفت آور است- و بخصوص آن فقه پیچیده یی که در شیعه است (فقه برادران اهل سنت نسبت به فقهی که در بین علمای شیعه است، آن پیچیدگی و فنی گری را ندارد. این، خیلی فنی تر و پیچیده تر و عمیق تر است. البته، فقهای ما کار عظیمی در این باب کردند که به هر حال، همه اش متعلق به اسلام است)، پاسخ ذره ذره و دانه دانه ی مسائل زندگی چیست؟ شما و همه ی ما در جواب خواهیم ماند. یعنی ما امروز به فراخور نیاز و استفهامی که وجود دارد، پاسخ حاضر نداریم. غالباً هم معادن عظیم و غنی از جنسهای فاخر در اختیارمان است؛ اما پولی را که بشود در بازار دست این و آن داد و خرجش کرد، نداریم" (خامنه ای: ۱۱/۱۱/۱۳۶۸ سخنرانی در دیدار با اساتید، مسئولان، فضلا و طلاب بنیاد فرهنگی باقر العلوم^(ع)).

به جز این دو، ظرفیت نیروی جوانی است که در حوزه است و امکان تبدیل آن به مرکزی برای "پرورش و تأمین معلمان و مبلغان و دانشمندان و اساتید و نویسندگان و ائمه جمعه و جماعت و نظریه پردازان و جامعه شناسان اسلامی وجود دارد، [حوزویان باید] متحوّل شده و به رفع نواقص و مشکلات پرداخته و برای این امور مهم خود را مهیا سازند" (خامنه ای: ۲۰/۰۲/۱۳۷۱ پیام به سیمینار در پاکستان). قبلاً بیان شد که انقلاب اسلامی ایران نیز برخاسته از ظرفیت عظیم حوزه علمیه است. بزرگانی مانند حضرت امام، شهید مطهری، مقام معظم رهبری و هزاران تن نظایر ایشان تنها در آنجا پرورده شده و می شود. هرچند "در شخص شهید مطهری نمی شود متوقف شد. ما احتیاج داریم مطهری هایی برای دهه ی ۸۰ و ۹۰ داشته باشیم؛

چون نیازهای فکری روز به روز و نوبه نو وجود دارد" (۱۸/۱۲/۱۳۸۲) بیانات در دیدار اعضای کنگره حکمت مطهر). به فرموده رهبر انقلاب ویژگی شهید مطهری این بود که "مسئولیت شناس بود، تکلیف گرا بود، واقعاً دغدغه‌ی تکلیف داشت. هرگز بی کار نماند؛ میراث علمی پیشینیان در اختیارش بود، خود او هم اندوخته‌های فراوانی را بر آن افزوده بود، همه‌ی ظرفیت‌های حوزه فکر را و حوزه علم را به مرحله مورد نیاز و نیازهای جامعه نزدیک می‌کرد و می‌کشاند" (خامنه‌ای: ۱۴۰۰/۰۲/۱۲ سخنرانی تلویزیونی خطاب به ملت ایران). قطعاً با استفاده از این ظرفیت‌ها است که "این حوزه می‌تواند همه‌ی نیازهای یک نظام اسلامی را، جامعه اسلامی را برآورده کند" (خامنه‌ای: ۱۳۹۷/۱۲/۱۳) بیانات در دیدار اعضای مؤسسه عالی فقه و علوم اسلامی).

چالش‌ها و مشکلات حوزه علمیّه

شاید بتوان مجموع فرمایشات ایشان را در این خلاصه کرد که از ظرفیت، منابع و استعدادهای موجود در حوزه، استفاده بایسته و شایسته‌ای صورت نمی‌گیرد و لذا برابر با نیاز جامعه، حوزه پیشرفت نکرده و حتی در تربیه روحانی برای مسجد روستاها نیز با چالش و مشکل روبه‌رو است: "هنوز ما گسترش کمی لازم را نداریم. یعنی مسجد و دانشگاه و روستا و کارخانه و سربازخانه‌ای که روحانی ندارد و کشوری که مسلمانانش از وجود روحانی بی‌بهره‌اند، زیاد داریم" (۱۳۷۴/۰۹/۱۳) سخنرانی در دیدار با جمعی از نخبگان حوزه علمیّه قم). نبود برنامه صحیح و مدیریت قوی باعث شده است که هزاران طلبه فاضل و مستعد در قم، مشغول ضیاع وقت باشند و از آنها برای رفع این مشکلات و پرکردن این چاله‌ها و چالش‌ها استفاده نگردد. ایشان نخستین مأموریت حوزویان را پنج محور ذیل می‌دانند: "احراز مسند افتا و تربیت انسان‌های صالح برای افتا، تربیت مدرّس، انجام تحقیقات برای پیشرفت‌های علمی، مسأله قضا در جامعه و مسأله تبلیغ. این پنج مأموریت، کاری دم‌دستی و حتمی است. بنابراین، نظام درسی فراگیر، چیز لازمی

است و یکی از کارهایی است که بایستی در حوزه انجام بشود" (۱۳۶۹/۱۱/۰۴) سخنرانی در دیدار با مجمع نمایندگان، طلاب و فضلاء حوزه علمیه قم).

فرمایشات مقام معظم رهبری در مورد حوزه علمیه فراتر از مجال این نوشته و وسع نگارنده بوده و تبیین کامل آن نیازمند نوشتن چندین جلد کتاب است. چنان که کتب مستقلی در این باب تألیف شده است مانند «الحوزة العلمية في فكر الإمام الخامنئي»، «مشاريع التجديد والإصلاح في الحوزة العلمية خطب الإمام الخامنئي نموذجاً» و «تحوّل و بالندگی حوزه های علمیه در چشم انداز مقام معظم رهبری». شاید بتوان معظم چالش های فراوری حوزه از نظر ایشان را در سه بخش عمده زیر دسته بندی کرد:

۱. تعلیم و آموزش: از نظر موادّ درسی (کتاب های قدیمی) مضامین و محتوای درسی (فقه محوری، عدم گسترش محتوایی، انزوای قرآن، حدیث، حکمت، تاریخ و اخلاق اسلامی و ...، نبود علوم جدید مورد نیاز و نپرداختن به مسائل بی پاسخ و مقتضیات امروز).

۲. تحقیق و پژوهش: کم رنگی پژوهش و تفکر علمی، وجود مسائل فکری فرضی و خیالی، انزوای اجتماعی و معمول و مرسوم نشدن نوشتن پایان نامه در برخی از حوزه های علمیه.

۳. سبک و روش: نداشتن برنامه جامع و آینده نگر، نبود بحث های روش شناختی در علوم، ضرورت کرسی آزاد اندیشی و نوآوری، ایجاد مجموعه معارف دینی لازم و ...

در بیانیه گام دوم انقلاب، خطاب به آینده سازان گفته شده است که "در کشوری زندگی می کنند که از نظر ظرفیتهای طبیعی و انسانی، کم نظیر است و بسیاری از این ظرفیتهای با غفلت دست اندرکاران تاکنون بی استفاده یا کم استفاده مانده است" (امام خامنه ای، ۱۳۹۷: ۸)، از این رو "فاصله میان بایدها و واقعیتهای،

همواره وجدان‌های آرمان‌خواه را عذاب داده و می‌دهد، اما این، فاصله‌ای طی شدنی است و بی‌شک در آینده، با حضور نسل جوان مؤمن و دانا و پُرانگیزه، با قدرت بیشتر طی خواهد شد" (همان: ۴)، اگر "گذشته را درست شناخت و از تجربه-ها درس گرفت" (همان) و لذا می‌فرماید که: پیش از همه چیز، نخستین توصیه من امید و نگاه خوشبینانه به آینده است" (همان: ۸). "دنیا به جوان ایرانی و پایداری ایرانی و ابتکارهای ایرانی، در بسیاری از عرصه‌ها با چشم تکریم و احترام می‌نگرد. قدر خود را بدانید و با قوت خداداد، به سوی آینده، خیز بردارید و حماسه بیافرینید" (همان: ۹).

نتیجه‌گیری

انقلاب اسلامی ملت بزرگ ایران با افتخار و سربلندی، وارد پنجمین دهه حیات خود شده و با پشت سر گذاشتن دشواری‌های بسیار، موفقیت‌های عظیمی را به دست آورده است و به آرمان والای خود که از پیامبران الهی به ارث برده، نزدیک تر می‌شود. بیانیه گام دوم رهبر معظم انقلاب، تبیینی است از دستاوردهای بی‌نظیر این نظام مقدس و منشوری برای جوانان رهرو انقلاب و نظام ولایی تا فصل جدید نهضت را رقم زده و دومین مرحله خودسازی، جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی را با عزت و موفقیت بیش از پیش آغاز کنند. حوزه علمیه با آن که ایده پرداز انقلاب بوده و رهبران انقلاب و مؤسسان نظام را در خود پرورده و حوزویان به حکم وراثت از پیامبران، مسئولیت برآوردن نیازهای جامعه و زمینه‌سازی تأمین و مدیریت آن را دارند و باید به مسائل دینی و فقهی مردم حداً اقل، پاسخ‌گو باشند؛ با تأسف از قافله ملت و عصر جدید، عقب مانده اند و با تمام تأکیداتی که از جانب بزرگان مانند حضرت امام و مقام معظم رهبری بر حفظ پویایی و پیشرفت فقاقت و فکر دینی شده است، هم چنان در فضای راکد و ساکت دوران قبل از انقلاب، نفس می‌کشند و چه بسا نقش و ارزش انقلاب اسلامی و نظام ولایی را نیز کمتر درک نموده اند.

هرچند انقلاب اسلامی، تجدید حیات حوزه علمیّه بود و فقه شیعی عملاً از انزوای کاربری به عرصه اجتماع و حکومت و مدیریت سیاسی قدم گذاشت و فرصت‌های بی‌بدیلی برای حوزویان در عرصه و عرصه خدمت به مردم ایجاد کرد، اما بی‌برنامگی، غفلت از مقتضیات زمان و حساسیت مورد نیاز، نبود نظم علمی و روحیه نوآوری، نواندیشی و جهاد علمی و عملی در فضای عمومی حوزه، موجب رکود علوم حوزوی شده است. حوزه علمیّه در آموزش، پژوهش و روش دچار چالش‌ها و آسیب‌های زیادی است. از ظرفیت منابع معرفتی، دینی، فرهنگی و انسانی، استفاده شایسته و مطلوب، صورت نمی‌گیرد و وقت طلاب با پرداختن به مسائل بی‌ثمر ضایع می‌گردد. در تبلیغ و ارائه خدمات مشکلات جدی وجود دارد با وجود تورّم طلبه در قم، بسیاری از مساجد در ایران بدون روحانی و پیش‌نماز اند... به هر صورت، «بیانیه گام دوم» و «جهاد تبیین» مقام معظم رهبری، نوید بخش آینده درخشان نظام و توسعه و تحکیم بنیان تمدن نوین اسلامی- انسانی به دست امت است که انقلاب را به آرمان بزرگش که ایجاد تمدن نوین اسلامی و آمادگی برای طلوع خورشید ولایت عظمی (ارواح‌افاده) نزدیک خواهد کرد و جوانان غیور و انقلابی و بخصوص طلاب و حوزویان فعال با استفاده حدّ اکثری از ظرفیت‌ها و استعدادهای موجود و با زمان‌شناسی، دردشناسی و درک عمیق و درست از نیازهای علمی- فقهی مردم و در پرتو رهنمودهای رهبر حکیم و فرزانه، بر نابه‌سامانی‌های موجود غالب خواهند آمد و حماسه بی‌نظیر علمی را در گام دوم انقلاب، رقم خواهند زد؛ إن شاء الله.

فهرست منابع

قرآن کریم.

۱. امام خامنه ای، سید علی، بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، خطاب به ملت ایران، دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله العظمی خامنه ای، ۱۳۹۷/۱۱/۲۲ ش.

۲. امام خمینی، روح الله، رهبر انقلاب و بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران، صحیفه امام، ۲۲ جلدی، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س) - ایران - تهران، چاپ: ۵، ۱۳۸۹ ه.ش، ج ۱۷.

۳. امام خمینی، روح الله، رهبر انقلاب و بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران، صحیفه امام، ۲۲ جلدی، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س) - ایران - تهران، چاپ: ۵، ۱۳۸۹ ه.ش، ج ۶.

۴. انصاریان، حسین، فروغی از تربیت اسلامی، مفید، تهران - ایران، ۱۳۶۸ ه.ش.

۵. جعفری تبریزی، محمد تقی، در محضر حکیم، موسسه تدوین و نشر آثار علامه جعفری - تهران - ایران، چاپ: ۱۰، ۱۳۹۴ ه.ش.

۶. جوادی آملی، عبدالله، تسنیم، تحقیق حسین شفیعی و عطا الله میرزاده، ۴۸ جلدی، اسراء، چاپ اول، قم، ۱۳۹۴، ج ۲۷.

۷. جوادی آملی، عبدالله، تفسیر موضوعی، تحقیق علی عباسیان، ۱۸ جلدی، اسراء، قم، ۱۳۸۵ ش، ج ۱۶.

۸. خبرگزاری مهر، ۱۴۰۰/۴/۱: <https://www.mehrnews.com/news/>، ۵۲۴۱۳۷۸، تعداد شرکت های دانش بنیان از ۶۰۰۰ فراتر رفت، تاریخ مراجعه: ۱۴۰۰/۱۱/۲۰.

۹. خسروشاهی، هادی، نهضت های اسلامی و انقلاب اسلامی ایران، مولف، تهران، چاپ: اول، ۱۳۷۴ ه.ش.

۱۰. رئیسی، سید ابراهیم، سخنرانی در سومین همایش حقوقی سازمان بسیج حقوق دانان، تالار معصومیه استانداری قم، کد خبر: ۴۶۷۷۵۷۰، <https://www.yjc.ir/fa/news/>، ۴۶۷۷۵۷۰، تاریخ انتشار: ۳۰ آذر ۱۳۹۲.

۱۱. سایت مقام معظم رهبری: <https://farsi.khamenei.ir/>، پایگاه اطلاع رسانی دفتر حفظ و

نشر آثار حضرت آیت الله العظمی سید علی خامنه ای (مدظله العالی) - مؤسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی.

۱۲. صفایی حائری، علی، روحانیت و حوزه: مشکلات و راهکارها، ۱ جلد، لیلۃ القدر - قم، چاپ: اول، ۱۳۹۱ ه.ش.

۱۳. طالبوف / تبریزی، عبدالرحیم ابن شیخ بوطالب نجار تبریزی، مسالك المحسنين، مطبعة عبديه، قاهره، مصر، ربيع الاول ۱۳۳۲.

۱۴. عمید زنجانی، عباس علی، فقه سیاسی، ۱۰ جلدی، امیر کبیر، تهران - ایران، ۱۳۷۷ ه.ش، ج ۸

۱۵. عمید زنجانی، عباس علی، قواعد فقه، ۴ جلدی، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه ها (سمت). مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی، تهران - ایران، ۱۳۸۸ ه.ش، ج ۳.

۱۶. فیاض، محمد اسحاق، الأنموذج في منهج الحكومة الإسلامية القائمة على اساس الحاکمية لله تعالى، بی نا، بی جا، چاپ: ۱.

۱۷. کلینی، کافی، تصحیح علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، دار الکتب الاسلامیه، ۸ جلدی، چاپ چهارم، تهران، ۱۴۰۷، ج ۱.

۱۸. کلینی، محمد بن یعقوب، کافی (ط - دار الحديث) ۱۵ جلدی، چاپ: اول، قم، ۱۴۲۹ ق، ج ۱۵.

۱۹. مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، (الهامی از شیخ الطائفه شش مقاله)، ۳۰ جلدی، انتشارات صدرا، چاپ ۸، ۱۳۷۲ ش، قم، ج ۲۰.

